

41. חקלאות וזיכרון – ביכורים ציוניים

כותב מוכשר תיאר את 'המוסדות הלאומיים' בירושלים, בתוכם 'בית קרן קיימת לישראל':

למשכן זה – לאחר שהושלמה בנייתו, והעצים הראשונים ניטעו מסביבו – הלכנו כולנו בסך, לבושי חולצות לבנות, סלינו על כתפיו, ראשינו עטורים, והבאנו (לקרן קיימת) ביכורים. בו אוכסן כעבור זמן חדר עבודתו של אבי הציונות המדינית, ד"ר בנימין זאב הרצל, בצורתו המקורית!....¹

טקס הבאת ביכורים ל'קרן קיימת' היה מוכר למדי במערכות החינוכיות של התנועה הציונית, בעיר ובכפר, אך במקרה הנדון הדברים בולטים כמדומה במיוחד משום שבירושלים עמדו רגליהם, ובמוסדות לאומיים עסקין. ואם במשך 'אלפיים שנה' יהודי חלם על חידוש הבאת ביכורים, הוא התכוון מן הסתם לירושלים, אך 'המוסד הלאומי' שניבנה בחלומו היה אחר; הוא ראה בעיניו את המקדש ולא את בית קרן קיימת לישראל; או שפשוט בית קדום-קדוש זה היה בעצם הקרן הקיימת לישראל האמתית בכבודה ובעצמה! החלופה החילונית להבאת הביכורים המסורתית מצטיירת כאן במלוא עוצמתה, דווקא על רקע דמיון מסוים במקום ובנסיבות.

מה חשו כלפי הבאת הביכורים הדומה-שונה הזו? יום טוב לוינסקי, ב'ספר המועדים' שלו הרבה לעסוק בזיקה שבין עיצוב 'המועד הציוני' לבין המקור העתיק. במובן זה, לוינסקי עוסק בזיכרון, איך מתייחס הזיכרון הציוני של מצוות ומנהגים למקור – הזיכרון הלאומי העתיק. בעסקו ב'שבועות', יום טוב לוינסקי חילק את העיסוק בביכורים החדשים לשני חלקים: 'במולדת הנבנית';² והחלק השני – 'חג זכרון הבכורים'.³ את השם המיוחד 'חג זכרון הבכורים' הוא שואב כמדומה מחזור של 'מועצת המורים למען הקרן קיימת לישראל' שאותו הוא מביא בראש הקטעים שלוקטו:

...העם השב לציון כרת ברית מחדש עם ארצו, והמגע באדמת האבות החל לעורר בו גרעיני הווי רדומים של עם עובד אדמתו... אחד מראשוני הניצנים האלה להווי תחייתנו הוא 'חג זכרון הבכורים'; זכר מימי 'ארמי אובד אבי' עד 'יתן לנו את הארץ הזאת'; אות כי שוב 'ארץ נתנה יבולה' – אחרי ימי השממה – לבניה גואליה. – חג הוא לעם השב אל אדמתו; חג לעובדי האדמה במולדת, שהחיוה

1. יהודה האזרחי, **עיר אבן ושמיים**, תל אביב תשל"ג, עמ' 99.

2. יום טוב לוינסקי, **ספר המועדים – פרשת מועדי ישראל**, ג (שבועות), תל אביב תשט"ז, עמ' 195-200.

3. שם, עמ' 201-220.

לעמם; וחג לבני התחיה, ילדי ישראל במולדת, מחונני עפרות אדמתם, – השמחים אל ארצם, אשר ענתה להם 'את הדגן ואת התירוש ואת היצהר' ומביאים לה את ביכוריה, אשר מאדמת הגאולה לוקחו ולגאולתה ישובו.⁴

נטווה כאן אפוא לבוש מושגי חדש לגוף דתי קדום. 'חג זיכרון הביכורים' מעדכן את 'חג הביכורים' וער לזיכרון המהותי הטבוע בו; ובה בעת מובלט כאן יעד אחר לביכורים, יעד חדש, לא המקדש, אלא הארץ בכבודה ובעצמה, ליתר דיוק 'הארץ הנגאלת'. בהמשך לוינסקי מביא קטע מרתק של מנחם אוסישקין – 'אתם, ילדי ישראל'; במקור 'עם חג הביכורים בחיפה, תרצ"ב':

אתם, ילדי ישראל, הבאתם את ראשית ביכורי אדמתכם, פרי עבודתכם למוסד הלאומי העליון לגאולת אדמת אבות. אבל היודעים אתם שהצורה של הבאת ביכורים היום אינה אותה הצורה הנכונה שהייתה נהוגה אצל אבותינו לפני אלפים שנה? אז היו מעלים את הביכורים לא לחיפה עיר העתיד אלא לירושלים העיר הנצחית. לא להר הכרמל אלא להר המוריה. ואת הפירות היו מוסרים לא לקרן הקיימת לישראל אלא לבית המקדש. ואף על פי כן הסכמתי לקבל מכם את הביכורים שלכם בצורה שהבאתם אותם היום מפני טעם זה. אותה צורה הייתה נחוגה באותה תקופה שעמנו חי כעם חופשי בארצו. תקופתנו אנו כיום אינה עוד אותה התקופה שאנו שואפים אליה, שאנו מקווים להגיע אליה, שאנו מתגעגעים לה. הגאולה שלנו אינה עוד הגאולה השלמה, אלא אתחלתא דגאולה, המשיח עדיין לא בא. יש רק חבלי משיח. ומשום כך גם הצורה של חידוש חיינו והבאת הביכורים אינה עדיין במלואה. היא מתאימה לתקופת הזמן הזה והיא רק התחלה של הצורה העתיקה שתהיה שלמה כשהגאולה תהיה שלמה.⁵

את הביכורים לארץ או לנציגיה בקק"ל הביאו גם חקלאים מבוגרים שניאותו להשתתף בטקס חדש המעניק משמעות של המשכיות היסטורית להבאת פירות הגדלים כל שנה מחדש. אבל, גם אם המבוגרים הזדהו, הילדים הופכים להיות גיבורי הטקס; הם 'קהל היעד' האמתי לזיכרון ההופך לטקס, לטקס שיש בו משום משחק; ולמען האמת, בכל טקס יש צד של משחק. למי שמזוהה כליכך עם הטקס, שרואה בו את 'כל הסיפור', כלומר לילדים, צריך להסביר שהדברים מורכבים יותר, שהזיכרון עבר תמורות רבות וגלגולים לא־מעטים. מה שהיה בעבר זיכרון של 'ארמי אובד אבי' הוא עתה בעל איכויות משלו. ספק אם הילדים תהו אם מסורת זו שהם שותפים שלא־מדעת בעיצובה היא מסורת אוטנטית, או שמא מדובר במשהו אחר. אוסישקין, כאמור בקטע דלעיל, חש להזהיר אותם – ובעצם את כולנו – כי כל מה שהם עוברים וחווים אינו בדיוק

4. יום טוב לוינסקי, **ספר המועדים – פרשת מועדי ישראל**, ג (שבועות), תל אביב תשט"ז, עמ' 201.

5. שם, עמ' 201-202.

הדבר האמתי, אלא השתקפות של בדיעבד, במקור התנהלו הדברים אחרת ובעתיד יתנהלו אחרת; הילדים השותפים לזיכרון מתהווה אינם יכולים שלא להיות מוזהרים על כך.

גם לוינסקי שותף לעיצוב הזיכרון; לא בכדי הוא מביא את אוסישקין – דמות מיוחדת המשלבת אמפטיה ויותר מכך לדת הישנה. את המשך הדיון בביכורים לוינסקי ישזור בקטעים שמהם עולה שמדובר בחג ממש, חג ביכורים חדש, ולא רק בזיכרון חג, מכל מקום, הוא נקט כאן בעמדה מרכזית, הוא מדבר על 'חג זיכרון הביכורים'.

שירי הילדים העוסקים בביכורים מעניקים הזדמנות נאה לבחינת מחשבות על ביכורים ישנים וחדשים. בשיר קלסי: "סלינו על כתפינו / ראשינו עטורים מקצות הארץ באנו / הבאנו ביכורים..." (ליון קיפניס; לחן: ידידיה אדמון; 1927), מתוארת חוויה אמיתית, אך אין זו החוויה הדתית של העבר, שכן התיאור כאן הוא בעיקרו של נקודת המוצא – 'קצות הארץ', ולא של היעד, אין זכר למקדש, ואין גם זכר לזיכרון הנתלה ב'ארמי אובד אבי'. קרי, אזכור ההיסטוריה היהודית נפקד מהטקס החקלאי הזה, היא מוצאת עצמה נמחקת; הטבע, הוא הטבע המובע בידעין בספרות, מוחק!

גם שירים אחרים מהז'אנר הזה מדגישים באופן כה חזק את נקודת המוצא עד שהם מצטיירים כהזמנה לשיעור גיאוגרפיה; פרקים בגיאוגרפיה ציונית' כמובן:

חג, חג, חג לעמק / השוכן בין ההרים / כל עובדיו היום יביאו / ממיטב הביכורים / יצאנו לכרמים / לבצור הענבים / זה בוצר וזה אוסף / ענבים מתל יוסף / יצאנו לכרמים / לקטוף את השקדים / השקדים טובים מאוד / השקדים מעין חרוד (גוסטה פרנס־סדן; לחן: נחום נרדי).

הצמד של 'מוצאי־עד' הכרחי לאפיון פעולה כהבאת ביכורים המתנהלת על ציר מסוים – 'מ... אל...'. בשיר: "בכורים פרי הילולים / שי הבאנו שי לעם / מן העמק וכרמלו / מצפון וגם מים / שאי תודה אדמת מולדת / שא תודה כל העמל / וכרמי שרון ונגב / ועל שדמות יזרעאל" (יצחק שנהר; לחן: שלמה פוסטולסקי), ה'מן' ברור מאוד 'מן העמק וכרמלו' וכו'; ה'ל...' פחות ברור כתיאור מקום, אך כמטרה הוא ניתן לניסוח – 'שי לעם'. קשה לאתר את מקומו המדויק של העם, והתשובה היחידה העולה לאיתור המקום הזה היא – 'הארץ', הארץ כולה; נקודת המוצא היא גם היעד – 'מקצות הארץ' לקצות הארץ, אפשר בתיווך של 'בית קרן קיימת', אך האדמה שלה מודים היא האובייקט האמתי המחליף את האל, אל העבר, שלו נהגו להודות במצוות הביכורים המקורית; וכוהניה של אדמת מולדת זו הם העמל והעובד.

הטבע – ליתר דיוק הגיאוגרפיה – חזר למשול במצוות ביכורים. אם יש מקום לרמז לחשש, כי במתח בין הטבע להיסטוריה הגלום בביכורים, הטבע יוביל, חשש שהביכורים יהיו חלק מטקס

'טבעי' ולא היסטורי, כאן חשש זה מתחיל להתממש; פגאניות אולי עדיין אין כאן, אבל משהו עמוק הלך לאיבוד – ה'אובד' הלך לאיבוד; לזיכרון של 'ארמי אובד אבי' אין עוד מקום ניכר בהשקפה שהחליטה לכאורה לוותר על נתח מעברה למען תחייה חדשה. היו קולות שהזהירו מכך, ויש לעיין בדברי אוסישקין לעיל, ויש לבחון את המסר שמובלע בין השיטין של יום טוב לוינסקי, אך לא הכול שעו להם. מיותר לומר, התמססות העניין בביכורים בגלגולי התפתחותה המאוחרת יותר של הציונות, הותירה אותם בידי הילדים, הפעם כצלם חיוור של אותה החוויה האוטנטית שהתחוללה במשך יותר משני דורות ודימתה להטביע בנחשוליה את הזיכרונות של הביכורים הדתיים. ספק אם בגלגול המחודש של ביכורי גן הילדים שביטוי בולט בטלוויזיה מתקיים דיאלוג אמתי בין ילדים ומבוגרים הדרוש כל כך לחיוניות הזיכרון; הביכורים החדשים שהשכחו את הישנים נשכחו גם הם.